

УДК 332.3

Т. Б. Романенко,
аспірант, Інститут агроекології і природокористування НААН України, м. Київ

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ЯК ШЛЯХ ДО ЕФЕКТИВНОГО ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

T. Romanenko,
Postgraduate, Institute of Agroecology and Nature NAAS of Ukraine, Kyiv

ECOLOGIZATION OF AGRICULTURAL LANDSCAPING AS WAYS TO EFFICIENT ORGANIC EARTH

Статтю присвячено розкриттю особливостей органічного землекористування при екологізації сільськогосподарського землекористування. Розкрито причини погіршення ефективності екологізації землекористування. Доведено необхідність підтримки оптимальної сільськогосподарської освоєності і оптимальної структури сільськогосподарських угідь. Обчислено рівень відхилення площ сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей і пасовищ, інших угідь) у Київській області від оптимальних показників. Встановлено, що рівень розораності перевищує оптимальні показники як в адміністративних районах Полісся, так і Лісостепу цього регіону. Розкрито сутність принципів оптимальності екологізації сільськогосподарського землекористування і органічності землеробства. Запропоновано на перехідному етапі від екологізації сільськогосподарського землекористування до органічного землекористування здійснювати оцінку екологічного стану земель сільськогосподарського призначення. Метою такої оцінки має стати вироблення комплексу заходів з підтримки стану земель сільськогосподарського призначення на рівні, який би дозволить утримувати їх існуючий стан природно-ресурсного потенціалу. Доведено необхідність здійснення державної політики як у сфері сільгоспвиробництва, так і в сфері сільськогосподарського землекористування з дотриманням екологічних норм і вимог щодо екологізації сільськогосподарського землекористування.

The authors elucidate the characteristics of organic agriculture in the greening of agricultural land. The causes deterioration of efficiency greening land. The necessity for optimum agricultural development and the optimal structure of agricultural land. Deviation calculated level areas of agricultural land (arable land, hayfields and pastures and other land) in the Kiev region of optimal performance. It was established that the level of plowed than optimal performance both in the administrative districts of Polesie and forest-steppe in the region. The essence of the principle of optimality greening of agricultural land and organic farming. A transition from the greening of agricultural land to organic agriculture to assess the environmental condition of agricultural land. The purpose of this assessment should be to develop a set of measures to maintain the status of agricultural land at a level that would allow the state to keep their existing natural resources. The necessity of appropriate public policy in the agricultural and agricultural land in compliance with environmental regulations and requirements for the greening of agricultural land.

Ключові слова: екологізація, сільськогосподарське землекористування, ефективність, органічне землеробство.

Key words: greening, agricultural land use efficiency, organic farming.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нині все більшою мірою поглиблюється необхідність дотримання екологічних вимог при використанні земель різних категорій. Пріори-

тетність земель сільськогосподарського призначення серед інших категорій накладає подвійну відповідальність та додаткову необхідність щодо екологічності використання

зазначених земель. Тобто екологізувати сільськогосподарське землекористування можливо лише за умови комплексного підходу до використання земель сільськогосподарського призначення та ефективного управління землекористуванням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам сільськогосподарського землекористування присвячено багато наукових праць. Однак більшість робіт із цієї тематики стосуються проблем раціонального сільськогосподарського землекористування. Вагомий внесок у дослідженні цієї проблематики зробили такі вчені-економісти, як: В.Г. Андрійчук, Д.І. Бабміндра, В.М. Будзак, В.В. Горлачук, А.С. Даниленко, А.Я. Сохнич, А.М. Третяк та багато інших. Однак раціональне землекористування розкривається через економічний та екологічний підходи. Найбільша кількість вітчизняних наукових досліджень присвячена саме економічним аспектам раціонального землекористування, тоді як, враховуючи реалії стану сільськогосподарських земель, пріоритет повинен надаватися екологічним аспектам землекористування. Так, екологічні проблеми використання земель у сільському господарстві України досліджували М.В. Тимоць, О.О. Дєдов; екологічний стан агроландшафтів — О.В. Дєдов, Ю.А. Махортов, В.Л. Дмитренко, І.П. Макаров; питання удосконалення структури, оптимізації, екологізації та ефективності використання сільськогосподарських земель — В.М. Будзак, О.С. Будзак, О.Г. Тараріко, В.І. Вороненко та ін. Однак питанням екологізації сільськогосподарського землекористування як основи розвитку органічного землекористування приділено недостатньо уваги.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення причини погіршення ефективності екологізації землекористування та встановлення рівня відхилення сільськогосподарської освоєності від оптимальних значень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одна із найбільш суттєвих причин ускладнення екологізації сільськогосподарського землекористування полягає у наявності значних площ земель сільськогосподарського призначення та в їх функціональній та природній неоднорідності [1]. При цьому функціональна неоднорідність таких земель лише погіршує природну неоднорідність, тобто не узгод-

жується з нею. Відповідно виникає потреба змінювати функціональну неоднорідність сільськогосподарського землекористування, а саме нормативно-правове, економічне та екологічне забезпечення сільськогосподарського землекористування.

Загалом екологізацію сільськогосподарського землекористування слід вважати найбільш значимим етапом щодо переходу на органічне землекористування. Звідси випливає доцільність врахування певних особливостей органічного землекористування при екологізації сільськогосподарського землекористування. Насамперед, йдеться про перехід на екологічно безпечні способи використання земель та про усунення різного роду забруднень відповідних земель сільськогосподарського призначення, в тому числі і про усунення негативних наслідків попереднього забруднення земель сільськогосподарського призначення. А також про особливий позитивний вплив на екологізацію сільськогосподарського землекористування існуючої флори і фауни, в процесі їх збереження і примноження як на землях сільськогосподарського призначення, так і на сусідніх землях.

На перехідному етапі незбалансованість структури сільськогосподарських угідь суттєво погіршує ефективність не лише землекористування, але й ефективність екологізації землекористування. До таких же негативних наслідків веде і підвищена інтенсивність використання земель сільськогосподарського призначення в сільськогосподарських цілях. Власне тому, слід, насамперед, підтримувати оптимальну сільськогосподарську освоєність території Київської області і, зокрема, її адміністративних районів, а також їх розораність. Оскільки територія Київської області розташована у двох природних зонах, а саме зоні Полісся та зоні Лісостепу, то і оптимальні показники повинні бути відповідно для цих природних зон різними.

Не менш важливо на етапі переходу до органічного землекористування підтримувати і оптимальну структуру сільськогосподарських угідь, а також площі середовище підтримуючих земель. До числа останніх слід віднести площі пасовищ і багаторічних насаджень [2]. Ще більш важливо підтримувати площі середовище стабілізуючих земель, а саме земель під лісовими насадженнями. В нашому випадку йдеться про лісові захисні полоси та землі водного фонду, а також про землі ставків і водоймищ для вирощування риби та рибопрокдів.

Таблиця 1. Рівень відхилення площ сільськогосподарських угідь Київської області від оптимальних показників у 2015 р.

№	Адміністративні райони	Відхилення від оптимального, %		
		рілля	сіножаті та пасовища	інші угіддя
1	2	3	4	5
Полісся				
1	Борodianський	180,11	51,61	-
2	Броварський	218,11	20,58	24,69
3	Вишгородський	214,72	27,61	3,07
4	Іванківський	213,64	29,09	-
5	Поліський	212,50	27,50	-
Лісостеп				
1	Баришівський	188,38	14,00	4,15
2	Білоцерківський	193,15	7,49	5,71
3	Богуславський	189,89	12,64	3,61
4	Бориспільський	177,04	28,70	-
5	Васильківський	193,09	5,40	12,96
6	Володарський	197,67	2,92	-
7	Згурівський	186,82	2,91	54,26
8	Кагарлицький	189,39	13,26	-
9	Києво-Святошинський	166,01	21,24	84,97
10	Макарівський	188,30	14,62	-
11	Миронівський	195,38	5,13	2,57
12	Обухівський	183,76	19,04	5,08
13	Переяслав-Хмельницький	177,54	28,08	2,16
14	Рокитнянський	197,06	1,84	3,68
15	Сквири	198,26	1,09	4,36
16	Ставищенський	194,87	8,55	-
17	Тарашанський	192,62	7,69	3,08
18	Тетіївський	193,97	6,85	2,74
19	Фастівський	188,12	7,43	29,70
20	Яготинський	176,63	29,21	-
21	Київська область	187,16	14,04	7,55

Джерело: розраховано автором за даними [5; 7; 9].

Сьогоднішній стан захисних польових лісо-смуг та режим їхнього використання вказує на те, що спочатку необхідно якнайшвидше визначитися із їхньою приналежністю та власністю на них відповідних суб'єктів землевласників та землекористувачів. Подальше зволікання із цим питанням приведе в найближчі кілька років до їх абсолютно повного винищення і вирубки.

У випадку із ставками та водоймищами для розведення та вирощування риби і рибопродуктів необхідно суттєво збільшити їхню кількість в Київській області хоча б до рівня початку 90-х років минулого століття. Також потребує встановлення їхньої приналежності до суб'єктів земельних відносин в аграрному секторі економіки України. Нині більшість із понад 2,3 тис. ставків та понад 700 озер у Київській області не мають економічного значення як об'єкт рибництва проте, вони виконують певну екологічностабілізуючу роль.

На перехідному етапі доцільно здійснювати оцінку екологічного стану земель сільськогосподарського призначення з вико-

ристанням таких загальноприйнятих показників, як: коефіцієнт антропогенного навантаження та коефіцієнт екологічної стабільності території. При цьому ці показники слід визначати в розрізі як природно-стабілізуючих, так і антропогенно-перетворених територій. Іншими словами пропонується оцінювати ці показники як на землях сільськогосподарського призначення, так і на навколишніх землях. Метою такого оцінювання повинно стати вироблення комплексу заходів щодо підтримання стану земель сільськогосподарського призначення на рівні, який би дозволив, принаймні, утримувати їхній існуючий стан природно-ресурсного потенціалу. При цьому структура земель сільськогосподарського призначення повинна відповідати або узгоджуватися із структурою відповідного природно-ресурсного стану відповідної території [3].

Наявність обмеженого потенціалу земель сільськогосподарського призначення для переходу під органічне землеробство вимагає, з одного боку, розробки адаптаційних заходів щодо технології використання земель та існуючих природно-кліматичних, ґрунтових і навіть соціально-економічних умов, а з іншого боку, зміни площ сільськогосподарських і не сільськогосподарських угідь. Нині найбільш простий і доступний спосіб зміни структури сільськогосподарських землекористувань — це так звані внутрішні зміни. Тобто не змінюючи загальної площі сільськогосподарських угідь змінюють площі окремих видів сільськогосподарських угідь, в межах земель сільськогосподарського призначення.

При переході на органічне землеробство необхідним є встановлення самої структури посівних площ на сільськогосподарських землекористуваннях. Так, часто з метою забезпечення більшої екологічності сільськогосподарського землекористування пропонується сильно деградовані та сильно еродовані сільськогосподарські угіддя, в першу чергу рілля, переводити під кормові культури. Тобто на внутрішній і на зовнішній взаємний перевід сільськогосподарських і несільськогосподарських угідь впливає ступінь їх виснажливості та інтенсивності попереднього використання. При цьому чим більшим буде рівень деградованості та інтенсивність їхнього використання, тим важче підібрати взаємозамінні як у межах сільськогосподарських, так і за їх межами, угіддя. В цьому випадку слід говори-

ти про більшу тривалість періоду такої взаємозаміни.

Таким чином, оптимізація структури сільськогосподарських угідь при екологізації сільськогосподарського землекористування дозволить вирішити кілька базових завдань, а саме: забезпечення екологічної безпеки на відповідних землях; забезпечення екологічної рівноваги сільськогосподарського землекористування; досягнення збалансованого співвідношення між окремими складовими (компонентами) агроєкосистеми. При цьому, крім суттєвого зменшення площ ріллі, а значить і інтенсивно використовуваних земель у структурі сільгоспугідь, необхідним є одночасне збільшення площ екстенсивно використовуваних сільгоспугідь таких, як пасовища та сіножаті. Це дозволить не тільки забезпечити повноцінну охорону ґрунтів, але й відновити здатність агроландшафтів до саморегуляції [4].

Отже, за даними В.А. Дмитренка оптимальні площі ріллі, сінокосів та пасовищ, а також багаторічних насаджень і решту сільгоспугідь в Лісостепу повинні бути відповідно: 50%, 40%, 10 % [5; 6; с. 30]. Відповідно за даними Ю.А. Махортова на Полісі дані показники будуть дещо відрізнятися, а саме: 40%, 50%, 10% [7, с. 275; 8, с. 2]. Якщо оптимальні показники площ сільськогосподарських угідь Київської області візьмемо за 100%, то отримаємо рівень відхилення (табл. 1).

При цьому показники оптимальності сільськогосподарських угідь та земель загалом розглядають одночасно із показниками лісистості територій або, принаймні, із площами лісових смуг. Загальний оптимальний показник лісистості Полісся за даними А.А. Молчанова повинен становити 40 %, а у Лісостепу близько 20 % [10, с. 48—134]. Тобто, по суті, визнається факт впливу лісистості території не лише на екологічний стан земель лісгосподарського призначення, але і на екологічний стан земель сільськогосподарського призначення.

Досягнення відповідних показників оптимальності сільгоспугідь і земель сільськогосподарського призначення повинно базуватися на дотриманні певних принципів [11, с. 193—207]. Основним принципом такої оптимальності, а отже, і екологізації сільськогосподарського землекористування та органічності землеробства повинно стати досягнення максимальної ефективності екологізації при мінімальних затратах ресурсів та праці. Додатковий принцип полягає в максимізації доход-

ності та прибутковості заходів щодо сільськогосподарського землекористування при мініальному негативному впливі на земельні та інші природні ресурси і об'єкти. Тобто, якщо в основу екологізації ми ставимо пріоритетність економічних показників, то слід дотримуватись додаткового принципу, а якщо пріоритетність екологічних показників, то слід дотримуватись основного принципу. При цьому досягнення екологічності сільськогосподарського землекористування неможливе без зміни пріоритетів економічних показників та екологічні.

Тому нині першочерговими, при переході на органічне землекористування, стають завдання щодо одночасного підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення та зниження розораності сільгоспугідь. А також припинення деградації ґрунтів одночасно із зростанням їхньої родючості та підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь одночасно із оптимізацією їхньої структури. Все це вимагає створення механізму стимулювання охорони земель та відтворення родючості ґрунтів в результаті якого досягатиметься екологоорієнтоване сільськогосподарське землекористування.

Така ситуація вимагає втручання держави та здійснення відповідної державної політики як у сфері сільгоспвиробництва, так і у сфері сільськогосподарського землекористування та дотримання екологічних норм та вимог щодо екологізації сільськогосподарського землекористування. При цьому держава повинна стати регулятором процесу не лише екологізації землекористування, але й всього процесу сільськогосподарського землекористування.

ВИСНОВКИ

Таким чином, при екологізації сільськогосподарського землекористування як основи розвитку органічного землеробства, доцільно на рівні держави визначити оптимальні площі, насамперед, з екологічної точки зору, залучених у сільськогосподарський обіг земель. Розробити механізми щодо їх найбільш економічно ефективного використання та забезпечити найбільш сприятливі умови для збереження екологічного та економічного потенціалу окремих сільськогосподарських угідь. Разом з тим, створити такі умови, за яких не лише не стояло б питання щодо максимальної кількості залучених земель в сільськогосподарське виробництво, але й було неможливим це реалізувати з практичної точки зору.

Також доцільно створити і такі умови, за яких не можливим або принаймні не вигідним було б і максимально інтенсивне використання земель сільськогосподарського призначення для виробничих та господарських цілей. Це дозволить не лише екологізувати сільськогосподарське землекористування перейшовши від екстенсивного та інтенсивного сільськогосподарського землекористування, а й ефективно розвивати органічне землеробство.

Література:

1. Тимоць М.В. Екологічні проблеми використання земель у сільському господарстві України / М.В. Тимоць // *Агросвіт*. — 2011. — № 13—14. — С. 13—15.
2. Дєдов О.О. Сіножаті та пасовища у формуванні екологічно сталих агроландшафтів Поділля / О.О. Дєдов // *Зб. наук. праць Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова*. — К.: Вид-во нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2010. — Вип. 23. — С. 194—198. — (Серія "Географія і сучасність").
3. Тараріко О.Г. Теорія і практика удосконалення структури землекористування в контексті консервації еродованих орних земель і збільшення площі кормових угідь / О.Г. Тараріко // *Корми і кормовиробництво*. — К., 1999. — Вип. 46. — С. 72—77.
4. Будзяк В.М. Екологізація землекористування / В.М. Будзяк, О.С. Будзяк // *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. — 2012. — № 4. — С. 34—37.
5. Дмитренко В.Л. Оптимізація структури агроландшафтов / В.Л. Дмитренко, Ю.А. Махортов // *Земледелие*. — 1998. — № 3. — С. 18—19.
6. Дєдов О.О., Дєдов О.В., Проблеми поліпшення екологічного стану сільськогосподарських ландшафтів Поділля та шляхи їх вирішення // *Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія*. — 2011. — Вип. 22. — С. 27—32.
7. Махортов Ю.А. Эколого-экономические проблемы использования земельных угодий: монография / Ю.А. Махортов. — Луганск: 1999. — 416 с.
8. Вороненко В.І. Науково-методичні підходи до оптимізації та ефективного використання земельних ресурсів / В.І. Вороненко // *Ефективна економіка [Електронний ресурс]*. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1286>. — 2012. — № 7. — С. 1—5.
9. Головне управління статистики в Київській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kyivobl.ukrstat.gov.ua/>
10. Молчанов А.А. Оптимальная лесистость (на примере ЦЧР). — М.: Наука, 1966. — 103 с.
11. Макаров И.П. Агроэкологические принципы земледелия / И.П. Макаров, А.П. Щербаков. — М.: Колос, 1993. — 272 с.

References:

1. Timok, M.V. (2011), "Environmental problems of land use in agriculture in Ukraine", *Agrosvit*, vol. 13—14, pp. 13—15.
2. Dedov, O. O. (2010), "Sinozhati and pastures in the formation of ecologically sustainable agrolandscapes Podillya", *Sb. Sciences Works Scientific Journal of the National Pedagogical University named after. Drahomanov M, series Geography and modernity*, vol. 23, pp. 194—198.
3. Tarariko, O.G, (1999), "Theory and practice of improving the structure of land use in the context of conservation of eroded arable land and increasing the area of forage lands", *Forests and fodder production*, vol. 46, pp. 72—77.
4. Budzyak, V.M. and Budzyak, O.S. (2012), "Ecologization of land use", *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*, vol. 4, pp. 34—37.
5. Dmitrenko, V.L. and Mahortov, Y.A. (1998), "Optimization of the structure of agrolandscapes", *Agriculture*, vol. 3, pp. 18—19.
6. Dedov, O.O. and Dedov, O.V. (2011), "Problems of improvement of the ecological state of agricultural landscapes of Podillya and ways of their solution", *Scientific notes of Vinnytsia Pedagogical University, Sir Geography*, vol. 22, pp. 27—32.
7. Mahortov, Y.A. (1999), *Ekoloho-ekonomycheskye problemy yspol'zovanyia zemel'nykh uhodyj* [Ecological-economic problems of land use], Lugansk, Ukraine.
8. Voronenko, V.I. (2012), "Scientific and methodical approaches to optimization and efficient use of land resources", *Effective Economics*, vol. 7, pp. 1—5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1286> (Accessed 30 June 2017).
9. Main Department of Statistics in the Kyiv Oblast (2017), available at: <http://www.kyivobl.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 30 June 2017).
10. Molchanov, A.A. (1966), *Optymal'naia lesystost' (na prymere TsChR)* [Optimal woodiness (on the example of the TSRR)], Nauka, Moscow, Russia.
11. Makarov, I.P. and Shcherbakov, A.P. (1993), *Ahroekolohycheskye pryntsy py zemledelyia* [Agroecological principles of agriculture], Kolos, Moskov, Russia.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2017 р.